

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Antysemityzm jako problem pamięci

Cele lekcji

Po ukończeniu tej lekcji uczestnik:

- rozumie, czym jest antysemityzm w perspektywie badań nad pamięcią (memory studies),
- potrafi odróżnić **pamięć mneme** od **pamięci anamnesis**,
- wyjaśnia pojęcie **antysemityzmu jako kodu kulturowego**,
- analizuje rolę kryzysu, języka i tożsamości w aktywizowaniu postaw antyżydowskich,
- rozpoznaje różnice międzypokoleniowe w pamięci o Żydach w Polsce.

1. Pamięć jako punkt wyjścia analizy antysemityzmu

Badania nad pamięcią zbiorową stanowią główne ramy teoretyczne tej analizy. Z perspektywy memory studies kluczowe jest założenie, że **przeszłość jest zawsze konstruowana w teraźniejszości** i służy aktualnym potrzebom społecznym, zwłaszcza budowaniu i ochronie tożsamości.

Pamięć powstaje i funkcjonuje w **społecznych ramach pamięci**: we wspólnotach mnemoniczych, języku, instytucjach kultury, edukacji, mediach i rytuałach.

2. Dwa tryby pamięci: mneme i anamnesis

Proces pamiętania przebiega w dwóch powiązanych trybach:

- **Mneme** - pamięć jako względnie ciągły przekaz doświadczeń przeszłości (wspomnienia osobiste, rodzinne, świadectwa bezpośrednie).
- **Anamnesis** - pamięć rekonstrukcyjna: selekcja i interpretacja przeszłości zgodnie z potrzebami teraźniejszości, zwłaszcza tożsamościowymi.

W analizowanym przypadku większe znaczenie przypisuje się pamięci anamnesis, ponieważ to ona porządkuje materiał dostarczany przez mneme według aktualnych hierarchii wartości.

3. Antysemityzm: od cechy jednostki do kodu kulturowego

Autorzy odrzucają esencjalistyczne rozumienie antysemityzmu jako trwałej cechy osobowości („ktoś jest antysemitą”). Zamiast tego proponują ujęcie **antysemityzmu jako kodu kulturowego**:

- zbioru symboli, narracji i wyobrażeń,
- obecnego w języku, mitach narodowych i imaginariusium historycznym,
- aktywizowanego sytuacyjnie, zwłaszcza w momentach kryzysu.

W tym sensie możliwy jest **antysemityzm bez Żydów**, a nawet – paradoksalnie - **antysemityzm bez antysemitów**.

4. Język jako nośnik kodów antysemickich

W polskim kontekście język potoczny zawiera liczne utrwalone powiedzenia i metafory odnoszące się do Żydów, które automatycznie aktywizują antysemickie skrypty.

Sytuacje takie jak wywiady socjologiczne mogą same w sobie prowokować użycie tych kodów, co bywa mylnie interpretowane jako dowód stałej postawy antysemickiej.

5. Kryzys jako kontekst aktywizacji antysemityzmu

Antysemickie kody kulturowe najczęściej uaktywniają się w sytuacjach:

- kryzysu społecznego i ekonomicznego,
- zagrożenia bezpieczeństwa ontologicznego,
- chaosu poznawczego i moralnego.

W takich momentach pojawia się potrzeba znalezienia **kozła ofiarnego**, który pozwala symbolicznie uporządkować świat i nadać sens lękom.

6. Przemoc pamięci i „symboliczny Żyd”

W narracjach badanych osób pojawia się rozróżnienie między:

- **Żydem empirycznym** - realnym sąsiadem, znajomym, współmieszkańcem,
- **Żydem symbolicznym** - figurą wyobrażeniową, nośnikiem zła, chaosu i ambiwalencji.

W sytuacjach kryzysowych pamięć kulturowa wypiera pamięć komunikacyjną, a symboliczny Żyd dominuje nad empirycznym. Prowadzi to do zjawiska **przemocy pamięci**: wyciszania, zniekształcania i racjonalizowania przemocy wobec Żydów.

7. Holocaust jako problem pamięci

Zagłada Żydów stanowiła szczególne wyzwanie dla pamięci nieżydowskich Polaków, ponieważ:

- podważała narrację Polaków jako głównych ofiar wojny,
- rodziła moralny dyskomfort związany z biernością lub współudziałem,
- była długo nieobecna w oficjalnych ramach interpretacyjnych.

W efekcie Holocaust był marginalizowany, relatywizowany lub obarczany winą ofiar.

8. Zmiana pokoleniowa

Badania z lat 2013 - 2017 pokazują, że młodsze pokolenia:

- mają słabszą pamięć komunikacyjną o Żydach,
- są mniej kompetentne w tradycyjnych kodach antysemitycznych,
- częściej reagują obojętnością niż wrogością.

Jednocześnie pojawiają się **nowe formy antysemityzmu**, często związane z krytyką Izraela lub przenoszeniem wrogich kodów na inne grupy (migranci, osoby LGBTQ+).

9. Antysemityzm sytuacyjny - wnioski

Proponowana **sytuacyjna teoria antysemityzmu** zakłada, że:

- antysemityzm jest zmienny, kontekstualny i historycznie uwarunkowany,
- jego źródłem są kody kulturowe aktywizowane w określonych warunkach,
- kluczowe znaczenie mają język, pamięć zbiorowa i procesy tożsamościowe.

Zamiast pytać „kto jest antysemitą?”, należy analizować **kiedy, jak i po co** aktywizowane są antysemityczne schematy.

Pytania kontrolne

1. Czym różni się pamięć mneme od anamnesis?
2. Na czym polega rozumienie antysemityzmu jako kodu kulturowego?

3. Jaką rolę odgrywa kryzys w aktywizacji postaw antyżydowskich?
4. Kim jest „symboliczny Żyd” i czym różni się od „Żyda empirycznego”?
5. Jak zmieniła się pamięć o Żydach w młodszych pokoleniach?

Podsumowanie

Antysemityzm nie jest wyłącznie kwestią indywidualnych uprzedzeń, lecz elementem szerszych procesów pamięciowych i tożsamościowych. Jego analiza wymaga uwzględnienia języka, kryzysu, pamięci zbiorowej i kulturowych kodów, które mogą być reaktywowane nawet w społeczeństwie niemal pozbawionym realnej obecności Żydów.